

הרב אהרן כ"ץ

נישואי החרש והחרשת בימינו (ב)

- הקדמה
- פסיקת הרב שלמה זלמן אויערבך על פי תשובת ה"צמח צדק" (הקדמון)
- תשובותיהם של האדמו"ר מצאנז והרב עזריאל הילדסהיימר
- תשובת ה"שבט סופר"
- השינוי במציאות משנה את ההלכה היסודית
- דעותיהם של פוסקי הדור האחרון
- מאמרו של הרב יעקב אריאל: ברכת האירוסין; כתובה
- סיכום

הקדמה

שאלת התנהלות הרב עורך הקידושין במעמד נישואי בני זוג שאחד מהם או שניהם סובלים מליקוי חמור בשמיעה עלתה על שולחנם של חכמי ישראל לפני דורות רבים.

עינינו רואות שאין דומה מצבם של החרשים כיום למצבם בעבר, ובירור שאלת מעמדם של החרשים ותוקף נישואיהם חשוב במיוחד לרב עורך החופה ולרשם הנישואין, הנדרשים להנפיק נוסח כתובה המתאים לכל זוג.

ה"שולחן ערוך" פוסק את דיני קידושי החרש בסעיף אחד (אבן העזר, סימן לד, סעיף א):

חרש וחרשת אינם בני קדושין מן התורה, בין נשאו כיוצא בהן בין חרש שנשא פקחת בין חרשת שנישאת לפקח, אבל חכמים תקנו להם נישואין. לפיכך אם בא פקח וקידש אשת חרש, הפיקחת, הרי זו מקודשת לשני קדושין גמורים, ונותן גט, והיא מותרת לבעלה החרש.

משמעותו של סעיף זה היא שמי שהוא בגדר חרש או חרשת, נישואיו רק מדרבנן. על כן, אם יקדש פיקח אישה שנתקדשה על ידי חרש, היא תהיה מקודשת לפיקח קידושין גמורים. ואם ירצה החרש לקיימה, עליה לקבל גט מן הפיקח, ורק אז יוכל החרש לקיימה.

ה"שולחן ערוך" אינו עוסק בשאלות הנלוות לקידושין הללו: האם אפשר לברך ברכות אירוסין ונישואין בטקס הנישואין כשאחד מבני הזוג חרש? מה הן זכויות הכתובה בנישואין כאלה? ומהו נוסח הכתובה?

שאלה חשובה היא מי הוא בגדר "חרש" או "חרשת" בימינו, וחשובה יותר היא השאלה אם הפיתוחים הטכנולוגיים והפתרונות שמדע הרפואה ומדע החינוך מציעים כיום לחרשים מבטלים מן היסוד את ההלכה שנפסקה ב"שולחן ערוך", ועושים את מי שנקראים בימינו חרשים או לקויי שמיעה אנשים רגילים, וראוי שיהיה סידור החופה והקידושין שלהם זהה לסידור החופה והקידושין של בני זוג אחרים.

אין כאן מקום לציין את כל חידושי הרפואה והמערכת החינוכית בתחום הטיפול בלקויי שמיעה, ודי שנזכיר את פיתוחם ושכלולם של מכשירי השמיעה החדשים וטכניקת השתל השבלולי (cochlear implant).

מכשירי השמיעה קולטים צלילים מן הסביבה באמצעות מיקרופון ומעבירים אותם אל האוזן באמצעים שונים,¹ ומכשירים משוכללים עשויים לסייע גם לחרשים שיש להם חסך שמיעה משמעותי. השתל השבלולי ממיר את המידע הקולי במידע חשמלי המועבר ישירות אל עצב השמיעה בעזרת מערכת אלקטרונית המוחדרת לאוזן הפנימית.²

בתחום החינוך, די אם נזכיר שלקויי השמיעה משולבים כיום במערכת החינוך הרגילה תוך מתן סיוע מיוחד כדי לאפשר להם ללמוד בכיתות הלימוד הרגילות.

במאמרי הקודם,³ עסקתי במעמדו של חרש שאינו שומע ואינו מדבר כפי שעולה מן התלמוד והפוסקים, הן מעמדו המשפטי וההלכתי בביצוע פעולות משפטיות יום יומיות הן מעמדו ההלכתי בענייני חופה וקידושין.

במאמר זה, המשלים את מאמרי הקודם, אעסוק בספרות הפסיקה שנכתבה בתקופה האחרונה, הכוללת תשובות רבות העוסקות בעניינים אלה, ואתמקד בדיון שנערך בין גדולי הפוסקים בדורות האחרונים בדבר השינוי שחל במעמד של לקויי השמיעה לאור השינויים הרפואיים, הטכנולוגיים והחינוכיים, המקנים להרבה מן החרשים יכולת לשמוע

1 מתוך ויקיפדיה, ערך מכשיר שמיעה.

2 שם, ערך שתל שבלולי.

3 הרב אהרן כ"ץ "נישואי החרש והחרשת בימינו (א)" צהר לז 77 (התשע"ה).

נישואי החרש והחרשת בימינו (ב)

ולדבר ולהבין את מה שהם שומעים,⁴ ובעיקר בנפקות ההלכתית הנוגעת לסדר הקידושין והחופה של החרשים.

נוסף על זה, בעת האחרונה נתפרסם מאמרו של מורי ורבי הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א,⁵ העוסק בשאלת נישואי חרשים, ואני מבקש לדון במסקנות הנובעות להלכה ממאמר זה ולהציע עקרונות פעולה מעשיים בקידושין של מי שהוא בגדר חרש או כבד שמיעה.

פסיקת הרב שלמה זלמן אויערבך על פי תשובת ה"צמח צדק" (הקדמון)

הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל נשאל⁶ בעניין מי שאינו שומע ואינו מדבר, אך יודע היטב בטיב משא ומתן, ומבין כל דבר, ויודע מה אסור ומה מותר בתורה ובמצוות: מה דינו לעניין קיום תורה ומצוות כישאל? בחלקה הראשון של תשובתו, הרב אויערבך זצ"ל דן ביחס בין חיובם של בני נח ובין חרש המבין היטב את מעשיו. "בן נח", שהוא בן דעת ומבין היטב את משמעות מעשיו, חייב בשבע מצוות בני נח, כולל בעונשין של בני נח, ואין הדבר תלוי בגילו של "בן נח", מפני שהגבלת הגיל המחייב בישראל כדיני עונשין היא הלכה מיוחדת שניתנה מסיני רק לישראל. ישראל חרש שהוא בן דעת גמור, חייב גם לפני שהוא נעשה בן עונשין בשבע מצוות בני נח, שהרי כל מה שנאסר לבני נח נאסר גם לישראל. מכל מקום, לעניין דיני עונשין, החרש אינו יכול להתחייב, שהרי בן ישראל חייב בהם רק אם הגיע לגיל עונשין, והחרש, כיוון שלעולם לא יגיע לכלל עונשין בגלל חרשותו, יהיה אסור בשבע מצוות בני נח משעה שהוא בן דעת, ולא יגיע לעולם לחיוב עונשין. כל זה מבוסס על ההנחה המחודשת בדין החרש, שאף על פי שהוא בן דעת גמור, אינו חייב במצוות.

הרב אויערבך מבסס את דבריו על תשובתו של ה"צמח צדק" (הקדמון)⁷ לשאלתו של חכם שביקשה בת אחותו להינשא לחרש שהיה ניכר עליו שהוא מבין ככל האדם, בקי בתפילות,

4 ראה בהרחבה אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ג (הרב אברהם שטינברג עורך, מהדורה חדשה, מורחבת, מעודכנת ומתוקנת, התשס"ו), ערך חרש, עמ' 575-646. לעניין חיובו של החרש אילם במצוות ואופן קיומן, ראה מאמרו של הרב שמואל דוד בגיליון זה.

5 הרב יעקב אריאל "נישואי חרש בימינו" תחומין לה' 249 (התשע"ה). וראה גם הרב בנימין לאו "נישואי בשפת הסימנים" שו"ת 2 (המכון הישראלי לדמוקרטיה, שבט התשע"ד), שעסק אף הוא בעניין זה. במאמר זה נדון בחלק מן המקורות שהוא דן בהם, אך בשל קוצר היריעה, לא נוכל לדון במסקנותיו.

6 שו"ת מנחת שלמה, חלק א, סימן לד.

7 שו"ת צמח צדק (הקדמון), סימן עז. המחבר, ר' מנחם מנדל (נולד בשנת ה"ש"ס-1600 לערך), היה רבה של ניקלשברג, תלמידו של בעל הב"ח ולמד עם בעל הט"ז ובעל ה"מגיני שלמה".

נושא ונותן עם בני האדם, ויודע לחתום את שמו. על כן, השואל מבקש לקבוע שחרש זה דינו כדין אילם, ולכן אפשר לכתוב לו על הנייר את המילים "הרי את מקודשת לי", והוא ירכין את ראשו להראות שהוא מבין היטב את מהות הקידושין. ה"צמח צדק" (הקדמון) מספר שגם הוא מכיר חייט חרש המבין היטב בטיב משא ומתן, ובני הקהילה רגילים לסחור עמו, ובמקרים של חילוקי דברים בממונות בינו לבינם, הם באים אתו לבית הדין, ובית הדין מבררים עמו ברמזים את העניין ופוסקים את דינו ככל אדם. מכל מקום, כשביקש לישא אישה, קבעו החכמים שילך לחופה עם אחד מבני משפחתו המבין ברמיזותיו, והלה יסביר לו את מהות הקידושין, והחרש יושיט לאישה את הטבעת ויקדש אותה, ואסור להתיר לו לכתוב על הנייר "הרי את מקודשת לי", כדי שלא לחלק בין חרש לחרש, שלא יסברו הרואים שקידושו קידושין מן התורה, כי גם קידושי חרש שהוא כפיקח אינם בגדר קידושין מן התורה. הרב אויערבך זצ"ל סבור שגם בימינו אין לזוז מפסקו של ה"צמח צדק" (הקדמון). הרב זצ"ל מעיר שאמנם אין להבין מדוע אין מעשי החרש כלום, שהרי אין לומר על מי שהוא חריף ביותר (כמו חרשים רבים שפגש) שהוא חלילה בגדר שוטה, וקשה להבין מדוע פטרו אותו חז"ל מן המצוות, אך מיד הוא מביע הסתייגות ואומר, שכיוון שפסקו חכמים כן, נראה שידעו ברוב חכמתם שאין להתחשב במעשיו, גם אם נראה שהוא זריז וממולח וכל מעשיו נראים כמעשי פיקח.

הרב מצטט בתשובתו את דברי המהר"ם שיק,⁸ שאף על פי שדין הכתיבה כדין דיבור, אין לנהוג כן במי שנולד חרש, מפני שהכתיבה של מי שנולד חרש אינה אלא כקפיצה ורמיזה. הרב מביא את חידושו של המהר"ם שיק, שכל מה שעושה החרש הוא מכוח מה שהזולת מלמד אותו, ואין לראות במעשיו מעשים עצמאיים. הרב אויערבך התקשה מאוד לקבל את הדברים, קרוב לוודאי לאור מה שראה אצל חרשים שפגש. והוא מסיים את תשובתו בקביעה שאם החרש יכול להוציא קולות שאחרים יכולים להבין מהם את כוונתו, אף אם תנועות שפתיו שונות מקולו של אדם, יש לראותו כפיקח לכל דבריו. אבל אם רק מי שבאים עמו במגע יום יומי מבינים את כוונתו מכוח הקולות שהוא משמיע, ומי שאינם מורגלים עמו, אינם מבינים את תנועות שפתיו ואת משמעות הקולות שהוא משמיע, ספק "אם חשיב [=נחשב] כמדבר".

על אף הקושי שראה הגאון ר' שלמה זלמן אויערבך זצ"ל מתוך רגישותו הגדולה למצוקתו של כל שואל, והתחושה העולה מדבריו שהיה מקום להתייחס לחרשים שאנו יודעים היום בכירור שאינם נבדלים בהכנתם וביכולתם האינטלקטואלית משאר בני אדם, לא מצא

8 שו"ת מהר"ם שיק, אבן העזר, סימן עט.

הרב מקום לסטות ממסורת הפסיקה הנהוגה למן התלמוד ועד גדולי הפוסקים והמשיבים ולסטות מן הפסיקה המקובלת בעניין החרש.

תשובותיהם של האדמו"ר מצאנז והרב עזריאל הילדסהיימר

הדרך שהולך בה הרב אויערבך זצ"ל בפסיקתו בעניין זה משקפת כמובן מסורת פסיקה ארוכה, שאפשר להביא עוד דוגמאות דומות לה מכמה וכמה תשובות.⁹

כאן, נדון בתשובתו¹⁰ של האדמו"ר מצאנז,¹¹ בעל ה"דברי חיים", שנכתבה בשנת תרי"ט (1859). השואל היה הרב יהודה ליבוש בר"ח, רבה של העיר טאפעלא בהונגריה, בעל ה"מלאכת חרש".¹² באותם הימים התפתחו שני זרמים אורתודוקסיים עיקריים בהונגריה: אחד קשור לקבוצת חכמים מבית מדרשו של ה"חתם סופר", כמו הרב הילל ליכטנשטיין, ר' משה שיק, וצאצאיו של ה"חתם סופר", ובראשם בעל ה"כתב סופר"; ואחד שבראשו עמד ר' עזריאל הילדסהיימר, שבשנת תרי"א (1851) הוכתר כרבה של העיר אייזנשטט, שהייתה חלק מן האזור האוסטרו-הונגרי, והיו בה מגמות פתוחות יותר בהלכה.¹³

בהונגריה התפתחה גם קבוצה שלישית של מנהיגים שהקימו את הזרם ה"נאולוגי", שביקש לשנות את המבנה והסדרים הקהילתיים והמוסדות הדתיים בצורה מרחיקת לכת, כל זה בעקבות האמנציפציה שזכו לה יהודי הונגריה במחציתה השנייה של המאה ה"ט. באופן טבעי, הזרמים הדתיים היו חלוקים בעניינים הלכתיים שנתבקש בהם שינוי, כמו ביחס לחרש שלמד והשכיל בבית ספר לחרשים. אין לבטל את האפשרות שמקצת מן הפוסקים שיצאו לאור באותה תקופה הושפעו מן הרצון שלא לחזק את החוגים הנאולוגיים, שביקשו למעשה לעקור מכול וכול את סדרי הקהילה המסורתיים של הזרם האורתודוקסי הישן.¹⁴ בשנת תרמ"ו (1886), פרסם הרב הילדסהיימר זצ"ל מאמר בכתב העת "יידישע פרעסע".¹⁵ הרקע לכתובת המאמר היה ביקוריהם של רבנים בכתי הספר לחרשים, שנתברר בהם

9 כמו: תשובתו הרחבה של ה"שבט סופר" (בודפסט, התרס"ט), אבן העזר, סימן כא, במיוחד בעמ' כה; ספר מלאכת החרש, חלק ב, חקירה ג (בהרחבה); שו"ת שואל ומשיב, חלק א, סימן כד; ועוד.

10 שו"ת דברי חיים, אבן העזר, חלק ב, סימן עב.

11 ר' חיים הלברשאם (תרנ"ז-תקל"ו, 1876-1797), מייסד חסידות צאנז, ממנהיגי היהדות במזרח אירופה במאה התשע-עשרה.

12 ראה להלן, הע' 25.

13 הרחוב לודן בעניין זה פרוף יעקב כ"ץ בספריו: הקרע שלא נתאחה - פרישת האורתודוקסים מכלל הקהילות בהונגריה ובגרמניה (התשנ"ו): עת לחקור ועת להתבונן (התשנ"ט), בנספח הראשון.

14 כ"ץ, הקרע שלא נתאחה, לעיל, הע' 13.

15 ISRAEL HILDESHEIMER: GESAMMELTE AUFSATZE, (פורסם בספר, JUDISCHE PRESSE (Berlin) 1886 MEIER HILDESHEIMER herausgeber, Frankfurt am Main, 1923). הדברים פורסמו בשו"ת ר' עזריאל

לרבנים שהחרשים שלמדו בהם למדו והשכילו "עד שאינם נבדלים משאר בני האדם אלא בחסרון חוש השמיעה ובגמגום לשון בלבד". וראוי להעיר כי למן המאה ה"ז, החל תהליך ייסוד בתי חינוך מיוחדים לחרשים ולילמים.¹⁶

הרב הילדסהיימר כותב: "נחלקו גדולי הדור. י"א דהוי כפקח לכל דבר כדין מדבר ואינו שומע. וי"א דהוי כשוטה כדין מי שאינו שומע ואינו מדבר. ויש שלא הכריעו בדבר ודנוהו מספק לחומרא". אחד הפוסקים החשובים הנזכרים בדברי הרב הילדסהיימר הוא ה"דברי חיים", מייסד חסידות צאנז, הכותב בתשובתו:¹⁷

סוף דבר כל הרוחות שבעולם לא יזיזו הפסק גמרא זו אשר קיימוהו כל הפוסקים דלא מהני בחרש שום מעשה ולא כתב ולא מה שנראה שהוא חריף ואינו גט כלל. ומה שכתוב בירושלמי [בפרק חרש, הלכה א']¹⁸ חרש שקידש בביאה שאינו מוציא ברמיזה משום [הקידושין] דהוי מעשה לפענ"ד היה נראה דגם כוונתו רק מדרבנן.

כל זה כתגובה לשאלת בעל ה"מלאכת חרש", ששאל (שם): "על דבר אלה הם הנוולדים מבטן אמם חרשים אינם שומעים ואינם מדברים, אך כאשר ברבות הימים הם הולכים לשקוד וללמוד בבית הספר", ופיתחו יכולת לקרוא ולהתפלל ואף לדבר באופן המובן לאחרים, אף על פי שדיבורם עילג. על כן, לסברתו, יש מקום להגדיר אותם כפיקחים.

בתשובתו, מסתמך ה"דברי חיים" על דברי ה"פרי מגדים",¹⁹ שאף על פי שאותם חרשים רואים את דבריהם בהשכל, עדיין אינם בגדר בני דעה גמורה, וזהו פסק ברור בדברי הש"ס ביבמות ודברי הירושלמי בתרומות לדעת ר' יוחנן, האומר כי מי שנשתתק, אף על פי שהוא "חריף גדול", לא יועיל לו מעשה הכתיבה, ולא יוכל לגרש את אשתו שקידש בשעה שהיה מסוגל לדבר. ואחרי שהוא מוכיח את דבריו, הוא מעיר:

הילדסהיימר, חלק ב, אבן העזר, חושן משפט ומילואים, סימן נח. כל הציטוטים מדבריו במאמרנו הם מתשובה זו.

16 היו אלו גם אנשי כמורה גם מחנכים רגילים. במאה הי"ח הלכה שיטת החינוך והתפתחה. שארל מישל דה ל'אפה היה האדם הראשון שניסה לנצל את חוש הראייה כתחליף לחוש השמיעה, ופיתח א"ב חזותי שבו על ידי תנועות אצבעות תנועות הידיים אפשר להגיע למושגים מאויתים. שיטה מפותחת יותר היא שיטתו של הגרמני הייניקה, שניסה לפתח לשון דיבור טבעית תוך שימושים באמצעים חזותיים ואוראליים, ועל ידי כך לפתח לשון דיבור, שיוכל החרש לפתח לשון דיבור קרובה ללשון הטבעית, ובכך להשיג שיקום חברתי לחרש אילם. עיין האנציקלופדיה העברית יח (התשכ"ו), ערך חרשות אלמות, עמ' 114. וראה רשימת המקורות שם, עמ' 118.

17 לעיל, הע' 10.

18 ההערות המופיעות בתוך סוגריים רבועים במובאות מתשובה זו מקורן במהדורה חדשה ומוגהת בהוצאת הנהלת מוסדות באבוב (ברוקלין התשס"ג), המצויה בפרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר-אילן.

19 פרי מגדים, פתיחה כוללת, חלק ב, אות ד.

נישואי החרש והחרשת בימינו (ב)

אך [בנידון דידן] באם מדברים קצת [ואפילו בלשון עילגים] והוי בגדר מדבר באופן שכתב מהרי"ט ז"ל [בתשובה הנ"ל] בכהאי גוונא לפענ"ד כפקחים הם ואי משום שאינם שומעים, הנה לפי מה שכתב הרמב"ם [בפירוש המשניות, תרומות פ"א מ"א, ד"ה חרש] דעל פי טבעי הרפואה אי אפשר לדבר מבלתי שמוע, ולכן אם הם מדברים מסתמא שומעים קצת, על כל פנים דזה מהני להיות נחשב כשומע ומדבר כמבואר בדברי תשובת ר' אשר ז"ל [כלל פ"ה סי' י"ג], מביאו הטור ז"ל בחושן משפט [סוף] סי' רל"ה ויעויין בנתיבות המשפט [סק"כ].

עיקר טענתו של ה"דברי חיים" היא, שאם החרש מצליח להגות קולות, אף על פי ששפתו עילגת ביותר, דינו כדין "שומע ואינו מדבר" או "מדבר ואינו שומע", שדינו כדין פיקח לכל דבר.

ואמנם מספר הרב עזריאל הילדסהיימר במאמרו הנזכר לעיל שהרב יוסף גוגנהיימר, רבה של העיר קאלין, כתב לו שנראה שה"דברי חיים" לא הסכים לדברי ה"מלאכת חרש", אך הוא עצמו מוכיח מהמשך תשובת ה"דברי חיים" שאם עלה בידי החרש ללמוד להשמיע קולות, אף על פי שדיבורו בשפה עילגת גמורה, דינו כדין פיקח לכל דבר.

עוד מספר הרב הילדסהיימר שדנו בשאלה זו הרב זאב אלט מקובערסדארף והגאון ר' אהרן זינגר, רבה של מטרסדורף, והסיקו להלכה שדין חרש שהשכיל כדין בן דעת. לעומתם, רבנים גדולים אחרים הנזכרים במאמרו היו סבורים שגם חרש שלמד והשכיל דינו כדין מי שאינו בן דעת.

הרב הילדסהיימר מזכיר את הגאון המהר"ם שיק בתשובתו כמי שלא הכריע בדבר,²⁰ והיא נזכרת גם בדברי הרב אויערבך בתשובה שהבאנו לעיל. הרב אויערבך מבין מתשובת המהר"ם שיק שהחרש המדובר אינו בגדר בן דעת, אך הרב הילדסהיימר²¹ אומר:

מאלו שלא הכריעו הוא הגאון מהר"ם שיק שהעמיק לחקור בזה בתשובתו בחלק אה"ע סי' ע"ט, וכך משמע לי ממה שאחר שהאריך בדין כל מיני החרשים כתב בסיום דבריו: ועכ"פ נראה דחרש שהורגל לדבר בבית חינוך עדיין לא יצא מידי ספק אינו בר דעה לכל הפחות ואין לצרפו למנין ולהניח להוציא עצמו ע"י חרש כזה ואין אוכלים משחיטתו. כך נראה לפי עניות דעתי. עכ"ל. הרי מש"כ לא יצא מידי ספק אינו בר דעה משמע דספיקא הוי.

²⁰ לעיל, הע' 8.

²¹ הרב הילדסהיימר (לעיל, הע' 15).

ומה שכתב בסוף דבריו שאין אוכלים משחיטתו נראה לעניות דעתי דכוונתו דלא להניחו לשחוט לכתחילה, אבל אכתי מידי ספיקא לא נפיק ובתערובת בהפסד מרובה אפשר לצרף צד ההיתר דהוי בר דעת.

אמנם המהר"ם שיק מביא ראייה שמי ש"מדבר" באמצעות כתיבה מועיל להחשיבו כבן דעת, מפני שרק בהגדת עדות אי אפשר לקבלו בגלל דין "מפיהם ולא מפני כתבם", ואף על פי כן סובר רב כהנא שהדבר מועיל רק במי שנתחרש אחרי שהיה פיקח, אבל בחרש מלידה, לא תועיל הכתיבה, אף על פי שרב כהנא סובר שהכתיבה דינה כדין דיבור, מכל מקום לא תועיל הכתיבה בחרש מלידה, והוא מסיק: "ה"נודאי דאינו מועיל הדיבור שהרגילו אותו וכמעשה קוף בעלמא הוא [ההדגשה שלי - א"כ]".

אכן, הרב הילדסהיימר חולק על דעת המהר"ם שיק, וסובר שיש לחלק בין מי שלא היה מסוגל רק לכתוב, שבזה סבור היה רב כהנא שאין דין הכתיבה כדין הדיבור במי שאינו מסוגל לדבר לבין המצב שנתהווה במאה ה"ט. וזה לשונו:

ולא מיירי רב כהנא בהכי לפי שלא נודע אז ענין זה. וכן כתב שם הוא עצמו לעיל בסמוך דקרוכ לודאי דבזמן הש"ס ואפילו בימי הרמב"ם לא היה נודע אפשרות הזו שיהיה אפשר ללמד לדבר למי שנולד אינו שומע ואינו מדבר, וחכמי הש"ס מיירי בזמנם, ולא דברו אלא בהוה.²²

היינו, משעה שנעשתה שפת הסימנים לשפה המלמדת את החרשים להשמיע קולות ולשלבם בסימנים, יש לראות את מי שמדבר בה כמדבר ממש וכפיקח לכל דבר.

תשובת ה"שבט סופר"

לעומת תשובתו של הרב הילדסהיימר, שהיה כאמור מייצגה הברור של השיטה האורתודוקסית החדשה בגרמניה, ובעיקר בהונגריה, מבטא ה"שבט סופר"²³ את המגמה הברורה להימנע מחידושים בהלכה, עד שגם כשחל שינוי ברור בדרכי חינוכם של החרשים, לא הייתה מוכנה לשינוי במעמדם ההלכתי.

ה"שבט סופר" נשאל בעניין ילד שחלה במחלה קשה כשהיה בן שנתיים וחצי. מן המחלה הצליחו הרופאים לרפאו, אך כתוצאה ממנה נותר הילד חרש גמור, ובעקבות זה איבד גם

22 שם.

23 בתשובה הנזכרת לעיל, הע' 9. המחבר, ר' שמחה בונם סופר (ברטיסלאבה, התר"ג-התרט"ז, 1843-1907). בתקופתו התפלגה קהילת יהודי פרשבורג, ואף נוסדה בה הקהילה הנאולוגית, כנזכר לעיל.

נישואי החרש והחרשת בימינו (ב)

את יכולתו לדבר. אביו ביקש לשלוח אותו לבית ספר לא יהודי לחרשים אילמים באחת משתי הערים, פעסט או וינה, בתקווה שבעזרת הלימוד בבית ספר זה, יוכל לתקשר עם סביבתו וללמוד להתפלל ולישא וליתן עם בני האדם. השואל ביקש לסמוך את בקשתו על דברים שכתב בתשובתו סבו של הנשאל, ה"חתם ספר". ה"חתם סופר"²⁴ מחדש באמרו כי למסור אותו לידי נכרים, העלולים להאכיל אותו דברים אסורים, אין זה בגדר לספותו איסור בידיים, כי האיסור להאכילו איסורים הוא רק בהאכלה ישירה.

בתשובתו המקיפה הנוגעת לדרכי האכלת איסור בידיים, מביע ה"שבט סופר" את דעתו בעניין חרש שלמד להשכיל ולהבין בכל דרכי בני אדם. וזה לשונו:

והנה מה דפשיטא ליה למעלת כבודו דאם יהי' שם בבית חינוך וילמוד לדבר שם בקושי על ידי קריצותיו ורמיזותיו ותנועותיו ויתפקח מה שיכול ויבין להתפלל ולישא וליתן עם בני אדם דודאי מחויב במצות כשאר ישראל כבר הבאתי מצמח צדק שכתב בהאי חייט דהוי פקח גדול באומנתו וידע כל סדר התפלות בכל זאת כתב דאין חילוק כלל בינו לשאר חרשים. וכן משמע כאשר כתבתי מלשון הש"ס, דלא יוציא עולמית אף על גב דחזינן ליה שחריף טובא, ורק בכתב סבר רב דמהני בנתחרש אח"כ משום דכתיבה הוי כדיבור ממש ואינו בכלל אינו מדבר כמו שכתבו התוספות שם, ולדידן אף ביכול לדבר על ידי כתב הוי דינו כחרש גמור, אלא באלו שלומדים בבית חינוך ומדברים בקושי ומבין מה שדברו אחרים על ידי תנועותיו יש להסתפק אם לומר דלא הוי רק מעשה אומן בעלמא, והא שמדבר בקושי לא הוי חילוק לשאר קריצותיו ותנועותיו כי על ידי רגילות הוא או שדינו כנתפקח. ושמעתי כמה פעמים מאדוני אבי מורי ורבי מאור הגולה זצ"ל שאמר שהוא מסופק אם אינם מחוייבים במצות, וכאשר היה בווען (וינה) בקשו ממנו המורים בבית חינוך החרשים שיכבד אותם בכבודו, לראות בעיניו מעשה אומן נפלא שלהם, והיה משתומם מהדברים אשר ראה שם, מה שלמדו אלו החרשים ואינם מדברים עד שעלה ספק זה בלבו אם אינם בר דעת גמור ומחוייבים במצות. וכמדומה לי שאמר ובקש מהמורים שם ליקח להם תפילין שיניחו אותם. שוב נאמר לי שכבר דיבר מזה בשו"ת מהר"ם שי"ק אבן העזר סי' ע"ט וגם הוא מסיק להלכה שעדיין לא יצא מספק אינו בר דעת ואין לאכול משחיטתו ואין לצרפו למנין ויש להחמיר עליו כמעיקרא יע"ש.

24 שו"ת חתם סופר, אורח חיים, סימן פג. עיקר הדיון בתשובה הוא אם האיסור לספות לקטן איסור בידיים אמור גם בקטן שאינו מסוגל להיות בן דעת, ובו התייחס ה"חתם סופר" לתשובת בעל "תרומת הדשן", שכתב בפסקיו שהאיסור לספות לקטן איסור בידיים הוא רק שלא להרגילו לאכול איסורים כשיגדל. לכן, מי שאינו עתיד להיות בן דעת, אין איסור לספות לו איסור בידיים.

נראה שעדותו של ה"שבט סופר" היא מדהימה. הוא מעיד על אביו, ה"כתב סופר", שראה את הילדים הלומדים בבתי הספר לחרשים והתרשם מן הדברים שראה, עד שעלה בלבו ספק שמא יש לחייב אותם במצוות, וביקש מן המורים שם ליקח להם תפילין, וכן חשב המהר"ם שיק, אלא שכתבו שיש לחייבם מדין ספק. ויש לדון כאן בשאלת מהותו של הספק שדיברו עליו ה"שבט סופר" והמהר"ם שיק, אם זהו ספק בהלכה, שהרי ה"כתב סופר", כשראה את הילדים מתפקדים, חשב שהנה הגיעו בהבנתם לדרגת חיוב במצוות. וצריך לומר שכיוון שקודם לכן לא ראו חרשים שהגיעו לדרגת הבנה של שאר בני אדם, הסתפקו שמא מה שמראים להם את פיקחותם של ילדים אלה, עדיין אין זה מוכיח שחל בהם שינוי גמור המחייב לראותם כבני דעת גמורים, אלא כמי שעשו חלק מן הדרך להיותם בני דעת גמורים. אך כיום, שאנו מכירים דרכים מדעיות למדידת מנת המשכל והאינטליגנציה, ואנו יודעים בבירור שמנת המשכל והאינטליגנציה של קבוצת כבדי השמיעה אינן נופלות בשום צורה ממנת המשכל של כל קבוצת מבחן אחרת. האם אין די בקביעה זו כדי לומר שגם ה"כתב סופר" וה"שבט סופר" והמהר"ם שיק היו מודים שמעמדם ההלכתי לכל דבר ועניין כדן שאר בני אדם.

השינוי במציאות משנה את ההלכה היסודית

השאלה הנוקבת העולה בדיוני המחברים כבר במאה הי"ט היא: האם העובדה שכתוצאה מדרכי החינוך החדשות של חרשים וכבדי שמיעה, ניתן לקבוע שאין מדובר בחרשים שדיברו עליהם חז"ל ולחייב אותם במצוות ולהשוות את מעמדם האישי למעמד הפיקחים? אנו מבקשים לשוב ולהביא בהרחבה את עיקרי המחלוקת שהייתה בין ה"מלאכת חרש" וה"דברי חיים" בעניין זה, שאת תמציתם הזכרנו לעיל מדברי הרב עזריאל הילדסהיימר. כאמור לעיל, את השאלה הזאת העלה בצורה ישירה בכל תוקפה ר' יהודה ליבוש בר"ח בספרו "מלאכת חרש"²⁵. המחבר פותח את קונטרסו בשאלה בעניין מי שנולדים כחרשים אינם שומעים, ולכן אינם מסוגלים ללמוד לדבר, אך מתחנכים בבתי ספר מיוחדים לחרשים,²⁶ ושם הם לומדים לקרוא בלשון העברית ובלשון אשכנז, וכשיוצאים משם יודעים להתפלל ומבינים היטב בלשון אשכנז, ואף מסוגלים להפיק הברות במה שנקרא בפיו "לשון עילגת", מה דינם לעניין קידושין וגירושין וחליצה ושחיטה ועדות?

25 הספר יצא לאור כקונטרס בווינה על ידי חיים משה הלמן בשנת 1864. בדף השער של הקונטרס, המחבר אומר שהוא רוצה לדון בעניין מי שהשכילו על ידי לימודיהם בבתי הספר המיוחדים לחרשים, אם הם כשרים לכל דבר שבקדושה.

26 "טויבעשטולע" בלשון המחבר.

נישואי החרש והחרשת בימינו (ב)

לאחר משא ומתן הלכתי ארוך, המחבר משיב שלעניין שחיטה, אם הם מומחים ויודעים ללמוד את מלאכת השחיטה, וגם נבחנו לעניין זה, מותר לאחרים לאכול משחיטתם.

לעניין הקידושין, בימינו, שהקידושין והנישואין נעשים בטקס אחד,²⁷ עלינו להודיע להם שיכוונו בשעת ביאה ראשונה לשם קידושין באופן שיצטרף מעשה לדיבור ואמירה, ולא לסמוך רק על קידושי הטבעת, ומכיוון שהם מסוגלים למעשה עם דיבור ואמירה מדאורייתא, יש כאן קידושין מלאים מן התורה. ואמנם אם האישה היא חרשת, יש לדון שמא אין לה מעשה בשעת הביאה, שהרי היא כקרקע עולם, והמחבר סבור שדעת הירושלמי היא שאין לחלק בזה בין האיש והאישה.²⁸ וכן לעניין הגט, אם יכתוב בעצמו את הגט, יש כאן מעשה ואמירה מלאים, ועל כן יועיל הגט שלו מן התורה, וכבר כתב מרן ה"בית יוסף" (אבן העזר, סימן קכא, ד"ה גרסין), שמי שדעתו צלולה, ומבין את הדברים הנאמרים לו ומשיב דברים על בוריים, גם אם נראה לנו שדעתו קלושה מעט, גירושיו גירושין מן התורה, וכאן אנו רואים שהחרשים יודעים להשיג דברים על בוריים ומבינים היטב בטיב משא ומתן, דינם לעניין הגירושין כדין כל אדם מן היישוב. ה"מלאכת חרש" מסכם את דבריו בהסקת מסקנה ברורה:

ומעתה קם דינא באלה החרשים בנידון דידן שלתפילה ולקדושה ולשחיטה הרי הם כפקחים. וכן לעניין גירושין. אם כותב בעצמו את הגט ובקידושין אם מכוון בביאה לשם קניין בכל אלה עולים מעשיהן לכדי מעשה גמור מן התורה.²⁹

את תשובתו שלח ה"מלאכת חרש" אל הגאון הרב חיים האלברשטאם, האדמו"ר הגדול מצאנז, וזה השיב לו בחודש אדר תרכ"א (1861) שאסור לזוז מפסק הגמרא, כמובא לעיל.

חרף מחלוקתו של האדמו"ר מצאנז על ה"מלאכת חרש", הוא מסכים עמו שאם החרש מדבר מעט, ואפילו בלשון עילגת, דינו כדין מי שמדבר, וכפיקח לכל דבר, אף על פי שאינו מסוגל לשמוע. זאת, על פי מה שכתב הרמב"ם (הנזכר בדבריו המובאים לעיל), שלפי כללי הרפואה, מי שאינו יכול לשמוע כלל, אינו יכול לדבר. על כן, מי שמצליח להשמיע קולות של דיבור, הוא בגדר שומע.³⁰ וכן להלכה, נפסק שמי שמדבר אך אינו שומע, אינו

27 שלא כבימי התלמוד, שהנישואין נערכו זמן ניכר אחרי האירוסין.

28 כמו שהוכיח ה"מלאכת חרש" בפרק ההלכתי הרחב שכתב בקונטרסו, ואין כאן מקום להאריך בזה.

29 מלאכת חרש, טור י. הוכחתו היא מדברי הירושלמי (במות יד, א), שחרש שקידש בביאה אינו יכול לגרש ברמיזה, שמעשה גמור של החרש מועיל מן התורה, מפני שהביאה היא מעשה תקף מן התורה, ועל כן אינו יכול לגרש ברמיזה, אך ה"דברי חיים" סבור שזה רק מדרבנן, אלא כיוון שהיציאה צריכה להיות דומה לכניסה, וכיוון שהכניסה הייתה על ידי מעשה, גם היציאה צריכה להיות על ידי מעשה, ואין להסתפק ברמיזה בלבד.

30 הטור מביא את תשובת הראש שכתב בעניין זה. וזה לשונו (חושן משפט, סימן רלה): "היינו שאינו מדבר ולא שומע כלל וכך היה ממעי אמו אבל זה ששומע כשמדברים עמו בקול רם אינו חרש אלא שכבדו אוזניו

נידון כחרש. על כן מי שמצליח להשמיע קולות של דיבור, גם אם שפתו אינה מובנת, האדמו"ר מצאנו סבור שאין דינו כדין חרש. ואם הוא מבין בצורה ברורה את מעשיו, יש לראות את מעשיו כמעשים גמורים. יתרה מזו. האדמו"ר מצאנו מסכים גם שאם מי שמצוי בסביבתו של החרש מצליח להבין את מה שהוא מביע על ידי תנועות ידיו והקולות שהוא מצליח להוציא מפיו, לאו דווקא מי שמצוי בסביבת החרש באופן קבוע, דין חרש זה כדין פיקח לכל דבר. והנה בימינו בעזרת התנועות שהחרשים עושים והקולות שמלמדים אותם להשמיע, אפשר בדרך כלל להבין אותם וליצור עמהם קשר משמעותי ביותר גם מי שאינם מצויים במגע יומי עמהם.

כנגד הדברים החד משמעיים שכותב ה"דברי חיים", עומד על דעתו הברורה ה"מלאכת חרש", שהיה תלמידו של האדמו"ר ומעריצו. וזה לשונו:

אחר נשיקת כפיו, במטותא מיניה, מי זה אשר יערב על לבבו ועלה על רעיונו דלא כן הוא, הרי מילתי אמורה, וחזרתי לתרץ את הגמרא דידן אשר להלכה ולמעשה דבחרש שאינו שומע ואינו מדבר לא מעשה ביאה מהני להיות מקודשת מדאורייתא. היינו כמו שבארתי הטעם וסברא, וכל מילתי אמורה ליישב את דברי הירושלמי אשר עין כל רואה כי יצא לחלק גבי חרש בין קידושי כסף לקידושי ביאה. וגם על זה הקשיתי קושיה חמורה על הירושלמי, למה לא יצא לחלק גם כן בקידושי קטן בין קידושי כסף לקידושי ביאה. ואדוני מורי ורבי רצה לומר דגם בירושלמי סבירא ליה דאף בקידושי ביאה של חרש אינה מקודשת רק מדרבנן. במחילת כבודו המעיין בבית שמואל סי' קעב ס"ק [י]ד³¹ דכתב שם דמשום הכי להרמב"ם ביאת חרש עושה אותה איש גמורה משום דהרמב"ם סבירא ליה כהירושלמי הנ"ל ע"ש. הרי הבית שמואל כתב בפירושו דהירושלמי סבירא ליה דמקודשת בחרש על ידי קניין ביאה מדאורייתא.³²

משמוע והרי הוא כפקח לכל דבר".

31 וזה לשון ה"בית שמואל" שם: "והחרש אם נפלה לו וכו' - הנה ברמב"ם פ"ו לא חילק בזה אלא אתם דבריו שבעילתו עושה אותה איש גמורה ובבית יוסף וכן בספרו כסף משנה כתב שעל כורחך הרמב"ם איירי כשנפלה מאחיו פקח כמו שמחלק בפ"ב מה"ג, והנה לירושלמי שכתב דחרש אינו יכול להוציא בגט אלא בקידשה ולא בעיל כמו שכתב בבית יוסף סימן קכ"א, לפי זה מיושב שפיר דברי הרמב"ם ומיהו הנמוקי יוסף כתב דלא מצינו שום פוסק שסבירא ליה החילוק של הירושלמי גם לשון הרמב"ם היה דחוק אם ס"ל כירושלמי".

32 מלאכת חרש, טור כ.

נישואי החרש והחרשת בימינו (ב)

עוד אומר ה"מלאכת חרש" שאין ספק שחרש שעשה מעשה ביאה לשם קידושין אשתו מקודשת לו מן התורה.³³

למעשה, יש כאן הסכמה ברורה בין ה"מלאכת חרש" והאדמו"ר מצאנז, שאם החרש מסוגל להשמיע קולות של דיבור בעזרת לימוד, גם אם שפתו עילגת ובלתי מובנת, קידושיו הם מן התורה. ואם החרש אינו מסוגל להוציא שום קול, לדעת ה"מלאכת חרש", על פי שיטת הירושלמי, קידושיו וגירושיו יהיו מן התורה אם יצרף להם מעשה ממש, כגון שיכוון במעשה הביאה הראשונה לשם קידושי ביאה, ובגירושין יכתוב את הגט בעצמו וימסור אותו לאשתו, ואז יועילו הגירושין גם מן התורה. ולדעת ה"בית שמואל", גם הרמב"ם סובר כן להלכה.

כאן, יש לעניות דעתי לשוב לספקו של הגאון ר' שלמה זלמן אויערבך זצ"ל³⁴ בעניין חרש שלמד לדבר בעקמת שפתיים, אם הוא בגדר מדבר אם לאו. הרב מביא בשם ה"לבושי שרד" בספרו "נאות דשא" (סימן קלב), שחרש העושה תנועות בשפתיו ומוציא קול על ידי תנועותיו, "ועל ידי זה נושא ונותן עם בני אדם המורגלים עמו, שהדבר פשוט שדינו כשוטה וחשיב רק כקול הברה ולא קול דברים [ההדגשה שלי - א"כ]", אבל מסייג את הדברים ואומר שאם החרש מדבר בשפה שגם מי שאינו רגיל לדבר עמו יכול לרדת לסוף דעתו, אף אם תנועות שפתיו שונות משל שאר בני אדם, דינו כדין מי שמדבר ואינו שומע, כלומר כדין פיקח. לעניות דעתי, אם נצרף לדברי הרב את מה שמשותף ל"מלאכת חרש" ול"דברי חיים", נמצא שחרש הלומד להשמיע קולות של דיבור, אף אם שפתו עילגת לחלוטין ואינה ברורה לכל אדם, עצם יכולתו לנסות לבטא את עצמו מוכיחה שאינו בגדר שוטה, וקידושיו קידושין לפחות מדרבנן, ואם גם בני אדם שאינם רגילים לדבר עמו יכולים להבין את כוונתו, קידושיו קידושין מן התורה. ואם אינו יכול לבטא כל הגה, יש ללמדו לצרף מעשה לניסיונו לדבר, כמו כוונה לשם קידושין בביאה ראשונה או כתיבת הגט בעצמו, ואז יחול המעשה שלו מן התורה.

בעניין זה, ראוי להוסיף את דבריו של הגאון הרב אשר וייס שליט"א.³⁵ וזה לשונו:

33 הוכחתו היא מדברי הירושלמי (יבמות יד, א) בחרש שקידש בביאה, שאינו יכול לגרש ברמיזה, משום שהביאה היא בגדר מעשה. לדבריו, עולה מכאן שמעשה גמור של החרש מועיל מן התורה, מפני שהסיבה שאינו מוציא ברמיזה היא משום שהביאה היא מעשה שתוקפו מן התורה, אך ה"דברי חיים" סבור שגם בביאה, תוקף קידושיו הוא רק מדרבנן, אלא מאחר שהיציאה צריכה להיות דומה לכניסה, והכניסה הייתה על ידי מעשה, הרי שגם היציאה צריכה להיות על ידי מעשה, ועל כן אין להסתפק ברמיזה בלבד.

34 לעיל, הע' 6.

35 אתר תבונה (tvunah.org), מדור "תשובות מוריני הרב אשר וייס", התשובה בעניין קידושי חרש (15.8.2013).

ואי בדידי תליא מילתא, היה נראה שכל הפוסקים נראה לי דיברו בזמנם שרוב החרשים אכן שוטים היו ורק מעטים אחד בעיר ושנים במשפחה הצליחו להתגבר על מגבלתם ולהגיע לדעה שלימה. אבל בזמנינו שרובם המכריע לדעה שלימה והם מתפקדים כאחד האדם אם על ידי שפת הסימנים ואם על ידי קריאת השפתיים, דינם כפקחים גמורים, ובירושלים עיר הקדש זכינו שיש כולל אברכים שכולם חרשים אילמים והם לומדים סוגיות הש"ס בעיון והבנה, וכמה רחוק לומר שדינם כשוטים.

דעותיהם של פוסקי הדור האחרון

הגאון ר' עובדיה יוסף הקדיש לשאלה זו אחת מתשובותיו בשו"ת יחוה דעת.³⁶ הרב נשאל בעניין חרש שלמד בבית ספר לחרשים אילמים ומתנהג כאיש פיקח ויכול גם לדבר קצת, אלא שאין מבטאו ברור,³⁷ אם הוא יכול להצטרף לעשרה לכל דבר שבקדושה. והשיב הרב יוסף, לאחר שהביא בקצירת האומר את דברי הפוסקים הרבים:

ונראה שלעניין הלכה למעשה, כדאים הם הגאונים המקילים לצרף חרש אילם שלמד בבית הספר לחרשים אילמים, למנין, לקדיש ולקדושה. ומכל מקום כשהם מנין מצומצם בצירוף החרש אילם, ראוי לכתחילה שלא יחזור השליח צבור תפלת שמונה עשרה, אלא יאמר תפלת שמונה עשרה פעם אחת בקול רם עם הקדושה, כדי שלא להכנס בחשש איסור ברכה לבטלה... והשי"ת יחוס על כל עמו ישראל וישלח דברו וירפאם רפואת הנפש ורפואת הגוף בבריאות שלימה. "ומלאה הארץ דעה את ה'".

וכן היא גם דעת הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג:³⁸

שוב אני תמה, כלום רצה מי שהוא לאמר שלרבנן דעת חרש יש בה כלום? אלא באלו שאנו עסוקים, הם גם קצת מדברים, והם עסוקים ביישובו של עולם, ומחזיקים במשרות אחריות [=אחריות] (כגון בנידון שלנו, שהוא עובד בעיתונות), ומה זה עניין לרבנן שסוברים שדעתו דעת קלושה ולא צלולה. הלא בזה אנו מסופקים, אם החינוך הזה שקבלו הוא הרפואה. ולא אמרו חז"ל שחרש גמור אינו יכול להתרפא, ואדרבה, הלא מפורש במשנתנו גיטין כ"ג ע"א חרש ונתפקח וכו' (ועיין תוס' חגיגה

36 שו"ת יחוה דעת, חלק ב, סימן ו.

37 זה הוא המצב כיום ברוב החרשים אילמים שעברו את ההכשרה בבתי ספר מיוחדים או למדו בבתי ספר רגילים וטופלו על ידי מומחים לטיפול בדיבור (speech therapy).

38 שו"ת היכל יצחק, אבן העזר, חלק ב, סימן מז, שנכתב כתגובה לקונטרסו של הגרי"מ טולידאנו, שהיה באותה עת רבה הספרדי של העיר תל-אביב.

נישואי החרש והחרשת בימינו (ב)

כ"ב ע"ב ד"ה והא ק"ל). ולפשוט דבר זה מהראשונים ומהאחרונים ז"ל שקדמו לאותה האמצאה א"א, שהרי לא ידעו רפואה זו, וע"כ הדבר נשאר בספק. ואילולי שאין דעתי מכרעת הייתי אומר שאכן יש להם דין ודאי פקחים, אבל עכ"פ מידי ספק לא יוצאים.

והוא מוסיף בהמשך התשובה:

ואין זה כלל ברור לדעתי שמה שהוא שומע ומדבר ע"י לימוד אינו מוציא אותו מידי ליקויו שנולד עמו ונשאר בדינו כדין כל חרש. אין זה עניין להרמב"ם הנ"ל, שהרמב"ם אינו אומר אלא שאין סומכין, והיינו להחזיקו בודאי פיקח, אבל מידי ספק לא יצא, אלא שיש לאמור שבמה דברים אמורים במי שהיה כבר גדול פיקח ואח"כ נתחרש, אבל בזה שמעולם לא היה גדול פיקח ובר דעת גמור, אפשר שאינו אפילו ספק. אך אם אנו מדמין לא נעשה מעשה. שהרי זה פשוט, וכנ"ל, שנולד חרש גמור, ואח"כ נתפקח, הרי דינו פיקח גמור לכל דבריו, ומסופק לנו שמא זוהי הרפואה, ובכל אופן לא יצא מידי ספק באיסור של תורה.

אך מדברי הגאון הגדול, הרב משה פיינשטיין זצ"ל, בתשובתו לחתנו, הרב משה טנדלר שליט"א, עולה שהוא סבור שגזרת הכתוב היא שהחרש אינו בן דעת, אך הגאונים, הרב אייערבך זצ"ל והרב אשר וייס שליט"א, כתבו שוודאי אין לראות זאת כגזרת הכתוב, ויש לדון את החרש שלמד לבטא את דבריו באמצעות תנועות וקולות המוכיחים שהוא בן דעת כשאר בני אדם שהם בעלי דעה מלאה. ויש להוסיף לעניין זה גם את תשובתו של אחד מחשובי גאוני דורנו, הרב שמואל הלוי וואזנר זצ"ל. וזה לשונו (שו"ת שבט הלוי, חלק ח, סימן רעז):

ולעניינינו בברכת אירוסין כה"ג כיון דלענ"ד נחשב פקח, ועושה שליח, והשליח מברך עבורו ברכת אירוסין והוא שומע מה שמברכים עבורו ככה"ג י"ל דאליבא דכו"ע יכולים לברך גם בשם ומלכות הברכת אירוסין.

מאמרו של הרב יעקב אריאל

מורי ורבי הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א, רבה של העיר רמת-גן, פרסם בעת האחרונה מאמר מקיף בסוגיית נישואי החרש בימינו.³⁹ במאמרו עסק הרב בעיקר במעמדה של שפת

הסימנים ובחיובו של החרש במצוות. בפרק האחרון של המאמר, הרב עוסק בשאלת תוקף קידושי החרש, מהות מעשה הקידושין שלו ושאלת ברכות האירוסין בקידושי חרש.

אני מבקש במאמרי זה להתייחס לדברי הרב בעניין קידושי החרש בברכות האירוסין והכתובה של החרש.

הרב מזכיר בדבריו את הקביעה התלמודית הברורה שקידושי החרש הם רק מדרבנן,⁴⁰ ומזכיר בעניין זה גם את פסקי ה"שולחן ערוך",⁴¹ שדינו של החרש כדין השוטה, שתורתו אינה תרומה וקידושי תקפים רק מדרבנן. מנגד הרב מביא את קביעתו ההלכתית של ה"טורי אבן" בפירושו למסכת מגילה, שלחרש אסור לשאת פנויה, ואסור בעריות, מפני שגם החרש אסור באיסורי לאווין של התורה. עוד הוסיף הרב שלאור מכתבו וקביעתו הנודעת של הרב יוסף רוזין, הנודע בכינוי הרוגאצ'ובר,⁴² בעניין מעמד הנישואין האזרחיים, שמעמדם לפחות כמעמד בני נח, החרש קונה את אשתו בביאה כמעמד הנישואין של בני נח.

אני מבקש להעיר על דברי הרב שליט"א, שלאור הדיון הנרחב במעמדו של חרש שלמד והשכיל והוא מתקשר במידה סבירה עם סביבתו, שאי אפשר לדון אותו בימינו כמי שהוא בחזקת שוטה, וצריך לסמוך על דעתם של הפוסקים הרבים, שחלק מהם נזכרו⁴³ לעיל בדברינו, שהחרש שבימינו נידון בדרך כלל כבן דעת. החרש מתקבל כיום כשווה בין שווים בכל רובדי החברה ובציבור, כולל בבית הכנסת, ואי אפשר לעניות דעתי להסתפק בקביעה התלמודית שהחרש אינו בן דעת ממש. חלק מן החרשים מצליחים לשמוע בעזרת שתל שבלולי, ולדעת הגאון, הרב נחום אליעזר רבינוביץ,⁴⁴ שמיעה זו עדיפה על פני שמיעה במכשירי שמיעה רגילים, שהרי יש בהם סיוע לתיקון פגם נירולוגי.

מאידך, אין צורך להיתלות בחידושו של הרוגאצ'ובר, ולומר שקידושי החרש אינם פחותים מקידושי בני נח, שהרי למעשה חידושו הגדול של הרב רוזין לא התקבל למעשה על ידי הפוסקים, והדיון בשאלת הנישואין האזרחיים התמקד בדברי הפוסקים בשאלה אם שייך

40 בעניין זה דנתי במאמרי (לעיל, הע' 3), עמ' 84-86.
41 שולחן ערוך, יורה דעה, סימן שלא, סעיף א (הלכות תרומה); שם, אבן העזר, סימן מד, סעיף א (הלכות קידושין).

42 שו"ת צפנת פענח, חלק א, סימנים א-ד. הדברים נתפרסמו בעיקר בקובץ האיגרות שנתפרסמו בשו"ת דבר אברהם, חלק ג, סימן כט, ושם ניתן ביטוי רחב לדעת הרוגאצ'ובר בעניין זה.

43 לרשימת הפוסקים שכבר נידונו לעיל, צריך להוסיף את: שו"ת מנחת אלעזר, חלק ב, סימן עב; שו"ת מנחת יצחק, חלק ב, סימן קיג (ושם נאמר שזאת היא גם דעת הרב צבי פסח פרנק זצ"ל); שו"ת שבט הלוי, חלק ח, סימן רעז; שו"ת יביע אומר, חלק ז, סימן יז.

44 הרב נחום אליעזר רבינוביץ "השימוש בשתל קוכלארי" תחומין לא 27 (התשע"א).

נישואי החרש והחרשת בימינו (ב)

לומר בנישואי החרש:⁴⁵ "אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות". זאת ועוד. הרי לכולי עלמא תיקנו חכמים לחרש קידושין מדרבנן, ולכן אין סיבה להתייחס לקידושיו כאל קידושי בן נח.

הדרך הראויה להתייחס לחרש כיום, לאור האמצעים הרפואיים והחינוכיים ששינו מהותית את תפקוד החרש, היא על פי הכללים שהזכרנו בדברינו לעיל.

ברכת האירוסין

בעניין ברכת האירוסין, הרב שליט"א דן בש"ט הרא"ש,⁴⁶ הסובר שברכת האירוסין היא בגדר ברכת שבח, ולכן יש מקום לברך אותה גם אם קידושי החרש אינם תקפים מן התורה, שהרי הלכה תלמודית פשוטה היא שמברכים גם על מצוות מדרבנן. אך גם אם נאמר שברכת האירוסין היא בגדר ברכת מצוות, כדעת הרמב"ם,⁴⁷ כיוון שהחרש רואה את עצמו כמי שנתקדש בקדושת עמו ישראל, ודאי שהוא יכול לברך לשיטת רבנו תם (תוספות, עירובין צו ע"א, ד"ה דילמא), הסובר שהאישה מברכת גם על מצוות עשה שהזמן גרמן, אף על פי שהיא פטורה מלקיימן. ואף על פי שידוע שמנהג קהילות הספרדים כשיטת הרמב"ם (משנה תורה, ציצית, פרק ג, הלכה י), שהאישה אינה מברכת על מצוות עשה שהזמן גרמה, סבור הרב שליט"א כי "בחרש יודה [הרמב"ם] שיכול לברך. כי החרש הוא בעצם בר דעת, ורק בגלל שאינו מדבר דינו שונה, וכאמור - הוא רואה עצמו מחויב ככל אדם מישראל, ואם כך הברכה אינה לבטלה".

לעניות דעתי, לא מצינו בהלכה שמי שרואה את עצמו חייב בדבר מסוים ככל אדם מישראל, על אף שלפי כללי ההלכה הוא פטור מאותה מצווה, הוא רשאי מסיבה זו לברך באותה מצווה, שהרי לכאורה היינו יכולים לומר סברה זו בנשים הפטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן, ואף על פי כן לשיטת הרמב"ם וה"שולחן ערוך" (אורח חיים, סימן תקפט, סעיף ו), אינן יכולות לברך על מצוות אלה, אף אם הן רואות את עצמן מחויבות בהן.

לגופו של דבר זה, יש להעיר, כמו שכבר כתב הרב שליט"א, שעניין זה נידון בהרחבה בתשובתו של ה"נודע ביהודה",⁴⁸ שהביע את ספקו בעניין זה, בעיקר משום שברכת

45 עיין בהרחבה במאמרו המקיף של הרב שלמה דיכובסקי "ההכרה בנישואין אזרחיים על פי ההלכה" תחומין כז 239 (התשס"ז).

46 רא"ש, כתובות, פרק א, סימן יב.

47 משנה תורה, אישות, פרק ג, הלכה כג: "כל המקדש אשה, בין על ידי עצמו בין על ידי שליח, צריך לברך קודם הקידושין, הוא או שלוחו, ואחר כך מקדש, כדרך שמברכין קודם כל המצות, ואם קידש ולא בירך, לא יברך אחר הקידושין, שזו ברכה לבטלה, מה שנעשה כבר נעשה".

48 שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא, אבן העזר, סימן א, הנזכרת גם בפתחי תשובה, אבן העזר, סימן לד, ס"ק א. דנתי בהרחבה בתשובה זו במאמרי (לעיל, הע' 3), עמ' 93 ואילך.

האירוסין מוטלת בעיקרה על החתן עצמו, ולשיטת הרמב"ם רק הוא עצמו יכול לברך אותן, אף על פי שהמנהג ברוב קהילות ישראל למנות רב מסדר קידושין לברך אותן, אך לא ניתקנו אלא להוציא בהן את החתן ידי חובתו. ואם החתן עצמו אינו שומע, כיצד יוציא אותו זולתו ידי חובת ברכה. והדברים אמורים שם הן לדעת מי שסוברים שברכת האירוסין היא ברכת המצוות הן לדעת מי שסוברים שברכת האירוסין היא ברכת שבת. גם הגאון הרב משה פיינשטיין היה סבור כך להלכה.⁴⁹ מאידך, הגאון המהרא"ל צינץ, בספר "טיב קידושין"⁵⁰, מביא מקור לברכת האירוסין על ידי שליח מדברי התוספות (כתובות ז ע"ב, ד"ה שנאמר), שלמדו שניתן לברך אותה על ידי שליח, כיוון שנאמר ברבקה "ויברכו את רבקה" (בראשית כד, ט), ואליעזר שליח היה, והוא ממסכת כלה (פרק א, הלכה א), וכן מן הלשון בבבלי (כתובות ז ע"ב): "מברכין ברכת חתנים בבית חתנים". והתלבט שם המהרא"ל צינץ, שלכאורה אם החתן חרש, שאינו שומע את הברכה, אי אפשר להוציא ידי חובתו, או שמא כיוון שהברכה היא על כללות ישראל שפיר יכול לברך. והכריע שם באופן ברור שאם נתחלקו לחבורות, כל חבורה מברכת לעצמה, ולא רק החתן חייב בה, אלא למעשה חייבים בה כל המצויים שם, והוא הדין לברכת האירוסין, ולא רק לברכת הנישואין, והוא מסיים את דבריו: "מעולם לא שמענו שתהיה חופה בלא ברכת אירוסין אפילו לחרש".

צריך להוסיף שמצינו בדברי ה"חלקת מחוקק", שהסביר את פסקו של ה"שולחן ערוך" (אבן העזר, סימן לד, סעיף א), שאחר שיגמור את הברכה יקדש, כי לכתחילה עיקר המצווה לברך עובר לעשייתה. וזה לשונו (שם, ס"ק ג):

לאפוקי קצת פוסקים דס"ל דלכתחלה מברכין אחר שקידש, וע"ז כתב הרא"ש בתשובה שטועים הם, אבל אם שכח ולא בירך קודם אירוסין יש לברך אחר שקידש, ובפרט לפי המנהג שלנו שאחר מברך ולא החתן. ועיין בהג"ה מיימון סוף פ"ג מה"א.

כל זה מבוסס על העיקרון שאם לא בירכו קודם הקידושין, יברכו אחר הקידושין, ויסמכו על העובדה שניתן לברך ברכת השבח אחרי קיום המצווה, בדומה לברכת "אשר קידש ידיד מבטן", הנאמרת בטקס ברית המילה לאחר המילה.⁵¹

49 עיין בהרחבה שו"ת איגרות משה, אבן העזר, חלק א, סימן פז.

50 מהרא"ל צינץ (על שולחן ערוך), אבן העזר, סימן לד, סעיף ב.

51 עיין גם בבית שמואל, שם, ס"ק ד: "ואחר שיגמור - לדעת כמה פוסקים מקדש קודם הברכה כי שמא תחזור ולא תרצ' לקבל הקידושין ואנן קי"ל לכתחלה יברך קודם הקידושין כדי שיהיה עובר לעשי' אבל בדיעבד יכול לברך אחר הקידושין". כך ביאר את הדברים גם הגאון ר' שמואל רוזובסקי "בעניין ברכת אירוסין

נישואי החרש והחרשת בימינו (ב)

עוד ראוי לציין שמדברי הגאון ר' עקיבא איגר, עולה שגם הוא סבור שהרב מסדר החופה רשאי לברך את ברכת האירוסין גם אם אין החתן שומע (על דברי הט"ז, יורה דעה, סימן א, ס"ק יז).

דומה שאם נצרף את עדותו של גאון ישראל, המהרא"ל צינץ, לדברים שביארנו לעיל, צריכים אנו להכריע הלכה למעשה שגם אם החתן אינו שומע כלל, מברכים בחופתו ברכת אירוסין על ידי שליחו, ודאי בחרש שבימינו, היכול לתקשר עם הסובבים אותו.

עוד מציע הרב אריאל במאמרו⁵² לבקש מן החרש למנות את הרב להיות שלוחו לתת את הטבעת לכלה. וכיוון שהרב מסדר את מעשה הקידושין, הוא יכול גם לברך.

לעניות דעתי, הדבר הזה עלול לגרום חלילה להלבנת פנים קשה, שבשעה שהחתן עומד לפנינו, ברגע המרגש של הקידושין, כשהוא עומד לפנות לרעייתו החדשה ולומר לה "הרי את מקודשת לי", נמנע ממנו מעמד זה, וממנים שליח שיעשה את הדבר במקומו, ו"גדול כבוד הבריות". וכיוון שברור שרבו הפוסקים, ובראשם המהרא"ל צינץ, הפוסקים שהחתן יכול לקדש את הכלה בעצמו, והרב יברך את ברכות האירוסין, דומה שאין צורך דווקא בחתונה רגישה כזו להורות לצדדים לשנות מן הנוהג המקובל ולמנות את הרב לסדר את הקידושין, שהרי אנו דומים למי שאומר לו: אתה אינך ראוי לקדש אישה בעצמך.

כתובה

בעניין הכתובה, הרב אריאל אומר על פי הסוגיה התלמודית⁵³ שחרש שנשא אישה אינו חייב לתת לאשתו כתובה. והעיר הריטב"א על אתר⁵⁴ שחרש שכתב כתובה לאשתו, אין במעשיו ולא כלום, ולא ייתכן שמדובר בכתובת החרש את הכתובה בעצמו, אלא "כשכתבו בית דין קיום כתובה" עבורו, כלשון הריטב"א. מכל מקום, הרב אריאל סבור שכל זה בחרש של ימות התלמוד, שלא הייתה לו אפשרות לתקשר עם סביבתו בשום אופן, אך החרש בימינו, שיכול ללמוד לתקשר עם סביבתו, הוא בגדר בן דעת לעניין זה, ויכול לכתוב את כתובתו כשאר בני אדם. הרב מעיר להקפיד שלא לכתוב בכתובת החרש בימינו את הנוסח המקובל בקהילות אשכנז, "דחזי ליכי מדאורייתא", אלא להסתפק במילים "דחזי ליכי". הרב מציין שעדיף לכתוב כתובה רגילה, ולא כתובה שהיא מעשה בית דין, מפני שהתחייבותו האישית של החרש עדיפה מהתחייבות המושתת עליו מכוח מעשה בית דין.

אי הוי ברכת המצווה או ברכת השבח" מוריה שנה לא, גיליונות א-ג (ססא-ססג) (שבט התשס"א), עמ' קח-קיו, בעמ' קיד.

52 לעיל, הע' 5, עמ' 258.

53 יבמות ק"ג ע"א. ראה מאמרי (לעיל, הע' 3), עמ' 86-88.

54 חידושי הריטב"א, יבמות ק"ג ע"א, ד"ה אילו רצה.

אני מבקש להוסיף כ"היודה ועוד לקרא", שהמנהג לכתוב לחרש כתובת בית דין (עם כל מה שמשמע מזה לגבי נוסח הכתובה הנדרש לאור נוסחי הכתובה המקובלים בקהילות ישראל) מעוגן בדברי ה"צמח צדק" (הקדמון),⁵⁵ ונוסח כזה של כתובה נמצא אצל פוסקים מובהקים כמו בשו"ת מים חיים⁵⁶ ובתשובתו של גאון ישראל, הרב משה פיינשטיין,⁵⁷ שהארכתי לדון בדבריהם במאמרי הקודם.⁵⁸

ראוי לציין שגם הגאון הרב עובדיה הדאיה, נשאל על ידי הרב מכלוף יאנה בעניין נוסח הכתובה בנישואי חרש, שאם נכתבה כנוסח שאר הכתובות, הרי היא כחספא בעלמא, ואין בה שום תועלת אם תתאלמן האישה או יגרש אותה, ובתשובתו יעץ לרב מסדר הקידושין לשוב לסדר להם קידושין מחדש בלא ברכות (מפני שהברכות אינן מעכבות בקידושין, ובפרט לאור העובדה שכמה מן הפוסקים סבורים שאין מברכים בקידושי חרש) ולכתוב כתובה חדשה בנוסח של כתובת בית דין (שו"ת ישכיל עבדי, חלק ז, אבן העזר, סימן יז). ככל אופן, נראה שלאחר שהוכח שהחרש בימינו, המתקשר עם סביבתו, דינו כדין פיקח, אין ספק שהוא חייב בדיני ממונות ככל אדם, ולכן יש לכתוב לו כתובה רגילה, כמסקנתו הברורה של הרב אריאל שליט"א.

סיכום

אף על פי שהדעה הרווחת בימי חז"ל הייתה שחרש שאינו שומע ואינו מדבר דינו כדין מי שאינו בן דעת גמור, וקידושויו הם רק מדרבנן, ואסור לברך ברכות אירוסין בחתונתו, ויש לכתוב לו כתובה מיוחדת על ידי בית דין, ניתן וצריך לשנות בימינו פסיקה זו.

במאתיים השנים האחרונות, נשתנתה מערכת החינוך לחרשים ושיפרה באופן יסודי את מצבם. כיום, רובם המוחלט של החרשים זוכים לחינוך מיוחד ורגיל המצליח להביא לשילובם המלא בחברה תוך יכולת להביע את עצמם באופן שיוכן על ידי החברה הסובבת אותם, אף כשהקולות שהם מצליחים להשמיע עלולים להישמע לאוזני אנשים רגילים כשפה עילגת.

55 שו"ת צמח צדק (ר' מנחם מנדל בר אברהם קרוכמל), סימן סח. הדברים הובאו בפתחי תשובה, אבן העזר, סימן קכא, ס"ק ז. ועיין גם במאמרי (לעיל, הע' 3), עמ' 90.

56 שו"ת מים חיים (ר' חיים כהן רפאפורט, אב"ד אוסטרעהא), סימן לז, אות א.

57 שו"ת איגרות משה (לעיל, הע' 49).

58 לעיל, הע' 3, עמ' 90-93.

נישואי החרש והחרשת בימינו (ב)

במצב זה התמודדו גדולי הפוסקים עם סוגיית שינוי מעמדו ההלכתי של החרש, כולל שאלת מעמדו ההלכתי בהלכות חופה וקידושין.

לאור השינויים הנזכרים לעיל, המסקנות להלכה הן: הרב עורך החופה והקידושין המשיא בני זוג שאחד מהם חרש או כבד שמיעה צריך לסדר להם חופה וקידושין רגילים ולברך במעמד זה את ברכות האירוסין והנישואין; נוסח כתובתם צריך להיות כמקובל בנישואי בני זוג הנישאים כדת משה וישראל.